

FÜTÜVVETİN TEŞKİLATLANMASINDA ŞİHÂBEDDİN ÖMER ES-SÜHREVERDÎ'NİN KATKILARI*

CONTRIBUTIONS OF ŞİHÂBEDDİN ʿUMAR AL-SUHRAWARDÎ IN THE ORGANIZATION OF FUTUWWA

Öz

Arapça fetâ "فتى" kelimesinden türetilmiş ve "feda etmek, cömertlik, cesaret, gençlik, yiğitlik, mertlik, erlik, kardeşlik" gibi anlamlar ihtiva eden fütüvvet en genel anlamda bir Müslümanın edinmesi gereken ahlâkî erdemlerin bir özetidir. Fütüvvet, kendi nefsinin değil din kardeşinin menfaatini öncelemeyi, insanların derdiyle dertlenmeyi, beklentisiz ve karşılıksız iyilik ve ikramda bulunmayı, başkalarını kendinden daha önemli, değerli ve saygın görmeyi gerektirir. Kökenini Müslümanlıktan öncesine kadar götürmek mümkün olmakla birlikte fütüvvet İslami dönemde dini bir içerik kazanmış, benzer ahlâkî öğretileri benimsemeleri sûfilerin de fütüvveti sahiplenmesini sağlamıştır. Tasavvuf ehli İslam dışı tezahürlerinden soyutlayarak fütüvveti tamamen dini bir kılıfa büründürmüştür. Tarihi süreçte fütüvvet teşkilatının resmi bir hüviyet kazanması ise Abbâsî halifesi Nâsır li-Dînillâh dönemine rastlamaktadır. Fütüvvet birliklerini büyük bir güç olarak gören Halife, bu teşkilat aracılığıyla devletin siyasi ve sosyal açıdan otoritesini tekrar sağlamayı hedeflemiştir. Bu minvalde merkezi idareden yoksun ve zaman zaman isyan hareketlerine kalkışan fütüvvet gruplarını bir araya getirerek fütüvvetin bir teşkilat ve devletin resmi bir kurumu hâline dönüşmesini sağlamıştır. Halife Nâsır'a pek çok yönden danışmanlık yapan Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî'nin fütüvvetin teşkilatlanmasındaki katkısı müsellemdir. Sühreverdî, Halife Nâsır nezdindeki itibarı dolayısıyla fütüvvetin kurumsal bir boyut kazanması adına gerçekleştirilen faaliyetlerde elçilik vazifesi görmüştür. Ayrıca fütüvvetin temel prensiplerini açıkladığı ve teorik bir zemin inşa etmeye çalıştığı *Risâletü'l-fütüvve* adlı eser İslam coğrafyasında fütüvvete dair telif edilen ilk nizamnâme hükmünde değerlendirilmektedir. Bu çalışma, dönemin siyasi, dinî ve sosyokültürel arka planı doğrultusunda Ahiliğin temelini oluşturan fütüvvet yapısını ele almayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda fütüvvetin kurumsallaşması sürecinde ortaya konan faaliyetler ve Halife Nâsır ile Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî'nin bu süreçteki merkezi yeri tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Fütüvvet, Ahilik, Halife Nâsır, Şihâbeddîn Ömer es-Sühreverdî.

Abstract

Derived from the Arabic word fetâ "فتى" and containing meanings such as "sacrifice, generosity, courage, youth, bravery, virility, brotherhood", futuwwa is a summary of the moral virtues that a Muslim should acquire in the most general sense. Futuwwa requires prioritizing the interests of his religious brother rather than his own self, worrying about people's problems, giving unexpected and unrequited favors and treats, and seeing others as more important, valuable and respected than himself. Although it is possible to trace its origins back to pre-Muslim times, futuwwa gained a religious content in the Islamic period, and their adoption of similar moral teachings enabled the Sufis to embrace futuwwa. The people of Sufism have completely disguised futuwwa by isolating it from its non-Islamic manifestations. In the historical process, the official identity of the futuwwa organization coincides with the period of Abbasid Caliph Nâsır li-Dînillâh. Seeing the Futuwwa troops as a great power, the Caliph Nâsır aimed to restore the political and social authority of the state through this organization. In this way, he brought together the futuwwa groups, which lacked a central administration and sometimes attempted rebellion movements and enabled the futuwwa to turn into an official institution of the state and an organization. The contribution of Şihâbeddîn ʿUmar Al-Suhrawardî, who advised Caliph Nâsır in many ways, in the organization of the futuwwa cannot be denied. Due to her reputation with the Caliph Nâsır, Suhrawardî served as an embassy in the activities carried out in order to gain an institutional dimension for futuwwa. In addition, the work called "*Risâletü'l-fütüvve*", in which he explains the basic principles of futuwwa and tries to build a theoretical ground, is evaluated in the provision of the first regulation on futuwwa in the Islamic geography. This study aims to deal with the futuwwa structure, which forms the basis of Akhism, in line with the political, religious and socio-cultural background of the period. In this context, the activities put forward in the process of institutionalization of futuwwa and the central place of Caliph Nâsır and Şihâbeddîn ʿUmar Al-Suhrawardî in this process will be determined.

Key Words: Sufism, Futuwwa, Akhism, Caliph Nâsır, Şihâbeddîn ʿUmar Al-Suhrawardî.

* Bu çalışma, III. Uluslararası Ahilik Sempozyumunda "Halife Nâsır Li-Dînillâh ve Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî İkilişinin Fütüvvet Teşkilatının Gelişimindeki Rolü" başlığıyla sunulmuş tebliğin yeniden düzenlenmiş halidir. Bkz.: III. Uluslararası Ahilik Sempozyumunda Çatak, Adem, Vural Ahmet, Halife Nâsır Li-Dînillâh ve Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî İkilişinin Fütüvvet Teşkilatının Gelişimindeki Rolü, XIII. Yüzyıla Kadar Türk ve İslam Dünyasında Ahiliğin Temelleri 5-7 Ekim 2017/ Kırşehir, c. 1, ss. 1-13.

Giriş

Fütüvvet anlayışının bir tezahürü olarak özellikle Türk-İslam coğrafyasında gelişmiş ve tesirleri günümüzde hâlen devam eden Ahilik kültürünün medeniyetimizde özel bir yeri ve önemi bulunmaktadır. Etkilerini bilhassa ticari hayat üzerinde müşahade edebileceğimiz Ahilik Anadolu topraklarındaki iktisadi hayatın ahlâkî bir zemin üzerine bina edilmesini sağlayan en önemli amildir. Bünyesinde tasavvufî ve ahlâkî unsurların baskın olduğu Ahilik kurumunun büyük ölçüde fütüvvet geleneğinden beslendiği bilinmektedir. Bu durum Ahilik araştırmalarında öncelikle fütüvvetin mahiyetine dair bir sorgulamanın yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu minvalde çalışmamızda fütüvvetin tarihi süreç içerisindeki gelişimini ele almayı uygun görüyoruz. Daha sonra ise fütüvvet teşkilatının kurumsallaşmasını sağlayan Halife Nâsır (ö. 622/1225) ve bu süreçte önemli bir rolü bulunan Şihabeddîn Ömer es-Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) faaliyetlerinden bahsedeceğiz.

1. Tarihî Süreç İçerisinde Fütüvvet

Arapça “fetâ” kelimesinden türetilen ve sözlükte gençlik anlamına gelen fütüvvet ıstılahı olarak mürüvvet kapsamına değerlendirilebilecek kahramanlık, cesaret, cömertlik ve diğer kâmlık” gibi anlamları ifade etmektedir (İbn Manzûr, 2005, 2976; Uludağ, 1991; Cebecioğlu, 2009, 220; Şimşek, 2017, 122). Çoğulu “fityân” ve “fitye”dir. Tasavvufî bir kavram olarak fütüvvet herhangi bir karşılık beklemezsizin başkalarına yardım ve iyilik etmek, başkasının menfaatini kendi menfaatlerine öncelemek ve onların mutluluğu veya rahatı için kendini hizmete adanmak gibi anlamları ihtiva eder (Uludağ, 1991, 183). En genel anlamda fütüvvet bir kimsenin sahip olması beklenen güzel ahlâktır. Bunun yanında İslami dönemde fütüvvet nefisle mücadele etmek, dini hükümlere riayet noktasında taviz vermemek, hizmet odaklı bir dini yaşantı sürmek ve kişinin kendisini diğer insanlardan daha günahkâr bir vaziyette görmesi şeklinde farklı anlamlar kazanmıştır (Gölpınarlı, 2011, 31). Başka bir tanıma göre fütüvvet, ahde vefa ve emaneti muhafaza etmektir (el-Cevziyye, 1990, 282). Bu vasıfların bütününe fütüvvet, hayatını bu ilkeler doğrultusunda idame ettiren kimseye de “fetâ” denmiştir.

Yaygın kabule göre fütüvvetin gelişim süreci birbirini takip eden dört merhaleden oluşmaktadır. Buna göre a) ilk evre cahiliye döneminde bireylerin ahlâkî erdemlerini ifade etmek üzere kullanılan fütüvvet, b) Müslümanlıkla birlikte bu ahlâkî hayatın İslam tarafından teyit edilmesiyle ortaya çıkan İslami fütüvvet, c) Tasavvufla bütünleştiği ve sûfiler tarafından tasavvufî bir kavram olarak yeniden yorumlandığı hâliyle fütüvvet ve son olarak d) Halife Nâsır'ın girişimleriyle kurumsallaşma yoluna giren ve neticede Anadolu topraklarında ticari

hayatla iç içe geçerek Ahilik adı altında varlığını devam ettiren fütüvvet olmak üzere dört aşamada incelemek mümkündür.¹

Fetâ ve fütüvvet kavramlarının geçmişi oldukça eskidir. Müslümanlıktan önce cahiliye döneminde Arap toplumunda “Fezâilü'l-Arab” denen ve bağımsızlık, yiğitlik, cesaret, sabır, zayıfı korumak, ahde vefa, misafirperverlik, kanaatkârlık ve cömertlik gibi hasletleri ifade eden bir kavramdır. Bu üstün özellikleri yansıtan kişiler “fetâ” lakabıyla anılır ve toplum nezdinde takdir ve saygı görürdü (Apak, 2009, 68). Cahiliye döneminde yaşamış cömertliğiyle maruf ve meşhur şair Hâtem et-Tâî (ö. 578 [?]) Cahiliye “fetâ”sının numune-i imtisali olarak kaynaklarda zikredilmektedir. Yine aynı dönemde “erdemliler birliği” olarak tercüme edilen “Hılfu'l-Fudûl” bu fütüvvet anlayışının neticesinde ortaya çıkmış bir oluşum kabul edilmiştir (Bayram, 2000, 54; Ocak, 1996, 261-263; Güner, 2016, 185-201).

Kur'an-ı Kerim'de kavramsal anlamda bir fütüvvetten bahsetmek mümkün olmasa da² söz gelimi Kuşeyrî ayete referansla fetâ'yı “nefis putunu kıran kimse” olarak tarif etmiş ve ayeti fütüvvetle ilişkilendirmiştir. Fütüvvetin İslami bir boyut kazanmasında en büyük tesirin tasavvufa ait olduğu söylenebilir. Sûfiler fütüvveti İslam'ın öngördüğü bütün ahlâkî vasıfların üst çatısı mahiyetinde değerlendirir. Bu manada fütüvvet daha ziyade “îsâr” (diğerkâmlık) kavramıyla irtibatlandırılmıştır.³ Cömertliğin en yüksek derecesi olan îsâr bir ahlâk kavramı olarak “kişinin dostunu önceleyerek kendi payından vazgeçmesi, onun rahat etmesi için zorluğu kendisi üstlenmesi” anlamına gelmektedir (Hücvîrî, 2014, 254). Melâmet düşüncesiyle de irtibatlı olmak üzere fütüvvet kişinin mümin kardeşini her durumda nefisine öncelemesi anlamıyla tasavvufî bir mahiyet kazanmıştır.⁴ Bu kavramlar etrafında gerçekleşen bütünleşmenin en önemli göstergesi ise kaynaklarda fütüvvet tanımlarının tamamen tasavvufî bir içerikle takdim edilmiş olmasıdır. İlk fütüvvetnâme kabul edebileceğimiz Sülemî'nin *Kitâbü'l-Fütüvve*'si⁵ tasavvufî fütüvveteye dair örnekler bulabileceğimiz en eski kaynaktır. Ayrıca Kuşeyrî'nin *Risâle*'sinde yer verdiği fütüvvet bahsi ile aidiyeti kesin olmamakla birlikte

¹ Farklı tasniflerden biri için bk. Sezai Küçük, “Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: Kitâbü'l-fütüvvet”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000), 137.

² Kur'an-ı Kerim'de “fetâ” kelimesi birkaç ayette zikredilmekte olup anlam bakımından yaş itibariyle genç adamı ifade etmektedir. Bk. el-Enbiya, 21/60, el-Kehf, 18/10, 13, 60, 62, Yusuf, 12/36, 62, en-Nisâ, 4/25, en-Nur, 24/33.

³ İsâr, Kur'an-ı Kerim'de dört yerde sözlük anlamında (Yusuf, 12/91); bir ayette de (Haşr, 59/9) terim anlamında kullanılmıştır.

⁴ Fütüvvet ve melâmet telakkilerinin öngördüğü dindarlık anlayışı üzerine yapılan bir çalışma için bk. Hicret Karaduman, “Geçimliliği Önceleyen Bir Dindarlık Modeli: Melâmet ve Fütüvvet”, *İslam ve Yorum* 4 (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2020), 3/379-402.

⁵ Sülemî'nin *Kitâbü'l-Fütüvve* adlı eseri, fütüvvet konusunda yazılmış en eski risâledir. Sülemî bu eserinde, fütüvvet ahlâkının gereklerini ayet, hadis veya bir sûfi sözlerine referansla beş bölüm hâlinde izah etmektedir (Sülemî, 2002; Sülemî, 1977).

Herevî'ye izafe edilen *Fütüvvet Risâlesi* bu meyanda zikredilebilecek diğer örneklerdir (Kuşeyrî, 2017, 506; Küçük, 2000, 145-161).

2. Halife Nâsır li-Dînillâh Döneminde Siyasî Atmosfer

553/1158 yılında dünyaya gelen Nâsır li-Dînillâh'ın babası Halife Müstazî-Biemrillâh, annesi Türk asıllı bir cariyeye olan Zümrüt (Zümürüd) Hatun'dur. Nâsır 2 Zilkade 575 (30 Mart 1180) tarihinde Abbasî halifesi olarak hilafet makamına geçmiş (Hartmann, 2006, 399-402), 575-622/ 1180-1225 yılları arasında yaklaşık 45 yıl bu makamda kalarak en uzun süre halifelik yapan Abbasî halifesi olmuştur. Halife Nâsır, Abbasî hilâfetinin son döneminde düzenli bir siyaset takip eden biri olarak kabul edilir (Çatak, 2012, 11).

Halife Nâsır'ın hilafet makamında bulunduğu süre zarfında İslam âlemi siyasî bakımdan birtakım problemlerle yüz yüzeydi. Batıda Haçlılar, doğuda ise Moğol saldırılarının yanı sıra farklı devletlere bölünmüş İslam dünyası bu saldırılar karşısında birlikte hareket etmeyi başaramıyor, bilakis dâhili mücadeleler Müslümanların sahip olduğu bütün güç ve enerjiyi birbirlerinin aleyhinde sarf etmesine sebep oluyordu. Abbasî hâkimiyeti bu süreçte Irak'ta Tikrit'in güneyinden Basra'ya kadar uzanan bir bölgeye (Bağdat, Basra, Tikrit, Hille, Vâsıt) üzerinde söz konusuydu ve bu şehirler halifenin atadığı valiler tarafından yönetiliyordu. Halife şeklen de olsa Irak Selçukluları'na tâbî idi ve Bağdat'ta hutbeler Irak Selçuklu sultanı adına okunmaktaydı (Güzel, 2014a, 61). Dolayısıyla Abbasî hilafetinin dinî ve siyasî anlamda İslam dünyası üzerinde neredeyse hiçbir nüfuz ve itibarı kalmamıştı.

Halife Nâsır, Büveyhîler ve Anadolu Selçukluları hâkimiyeti karşısında dünyevî gücü gitgide azalan Abbasî hilafetine itibarını iade etmek adına dini, siyasi ve sosyal pek çok alanda çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur (Hartmann, 2006, 399-402). Bunların altında yatan tek amaç ise Müslümanların Abbasî hilafetini dini ve dünyevi anlamda tek otorite saymalarını sağlamaktır. Öncelikle Şiîlerle kurduğu iyi ilişkiler, hilafete bağlı bölgelerde yürürlüğe koyduğu istihbarat teşkilatı ve fütüvvet gruplarını denetim altına alması bu kapsamda ortaya koyduğu çabalar arasında sayılır. Nâsır, hilafeti döneminde belli bir güce ulaşmış olan Şiîlere karşı ılımlı bir politika izlemiştir. Kendisinin Şiîlikle suçlanmasına sebep olsa da bu durumun politik gayelerle gerçekleştiği düşünülmektedir. Halifenin Hz. Ali'ye övücü söz söyleyip davranışlarıyla da ihtiramda bulunması, ayrıca devlet kademelerinde Şiî idareciler istihdam etmesi bu kabildendir (Arıkan, 2017, 158-160; Güzel, 2014b, 67-68). Aynı şekilde Nâsır'ın medreseler üzerine eğildiği ve bu anlamda bazı yenilikler tanzim ettiği bilinmektedir. Son derece güçlü bir iletişim ağı temin eden istihbarat teşkilatı Nâsır'ın bu kanalla da tebaası üzerinde etkili bir otorite kurmaya çalıştığı görülmektedir (Güzel, 2014b, 65-67). Halife Nâsır bu ideal uğruna siyasî ve itikadî açıdan birbirinden farklılaşan çeşitli mezheplerle iletişime

geçmiş ve bunları yakınlaştırmaya çalışmıştır. Bunun yanında Müslüman ve gayrimüslim hükümdarlarla anlaşmalar yapmış, idari sahada pek çok reform programı uygulamış, hilafet makamından çıkan fermanların Müslüman devletler üzerindeki etkisini arttırmaya ve fütüvvet teşkilatını kontrolü altına almaya çalışmıştır (Hartmann, 2006, 399-402). Son olarak çeşitli şehirlerde müstakil gruplar hâlinde askeri ve toplumsal bir güce ulaşmış bulunan fütüvvet gruplarının devlet himayesinde yeniden teşkilatlanması hususunda adımlar atmıştır (Gürbüz, 2011, 184-185). Neticede bu gayretler İslam dünyasında dinî ve siyasi nüfuzu kendisine yeniden iade etmiş, son derece zayıf ve güçsüz durumdaki Abbasi Devleti'ne bir süre daha canlılık kazanabilmiştir.

3. Fütüvvetin Teşkilatlanmasında Halife Nâsır'ın Rolü

Halife Nâsır'ın fütüvvetle ilişkisinde ele alınması gereken ilk husus bu dönemde fütüvvet birliklerinin muhtelif çatılar altında teşkilatlanmaları ve bazı dönemlerde toplumsal hayatta kargaşa ve karışıklığa sebebiyet vermeleridir. Halife Nâsır, merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde devlete karşı da isyan hareketlerinde bulunan bu anarşist grupları karşısına almaktan ziyade onların bu gücünden istifade etmek üzere dengeli bir siyaset izlemeye çalışmıştır. Nâsır halifeliğinin ilk on yılında, dönemin “Ayyâr”⁶ olarak bilinen isyancı ve başıbozuk fütüvvet gruplarıyla da iletişime geçmiş, bu irtibat sayesinde onları kontrol ve takibat altına almak şeklinde bir politika gütmüştür. Bu kapsamda evvela halifeliğinin ikinci yılında (583/1182) Bağdat'ta faaliyet gösteren “Nikâbetü'l-Fütüvve” adındaki asi tabiatlı fütüvvet grubuna üye olmuştur (Mason, 1972, 119). Teşkilatın bu kolunda “Reîsü'l-fityân” olan Abdü'l-Cabbâr el-Bağdâdî'ye intisap ederek bu şeyhin gözetiminde fütüvvet şiarlarından olan kıyafeti giymiştir (Kamer'ul-Huda, 2004, 40).⁷ Halife Nâsır'ın amacı teşkilatın herhangi bir üyesi olmak değil yukarıda bahsi geçen daha büyük bir perspektif doğrultusunda (Kayaoğlu, 1981, 221) çeşitli fütüvvet gruplarını merkezi bir teşkilat yani bir çatı altında buluşturmaktır. Fütüvvet teşkilatına girişinden yaklaşık yirmi beş yıl sonra (604/1207) artık Nâsır fütüvvet teşkilatında liderliğini kabul ettirmiştir (Kayaoğlu, 1981, 223). Merkezi teşkilâtla bünyesine dâhil olmaya yanaşmayan fütüvvet birliklerinin devlet nezdinde herhangi bir meşruiyetlerinin olmadığını bir ferman yayınlarak duyurmuş ve onlarla mücadeleye devam etmiştir (Güzel, 2014, 45).

Halife Nâsır'ın fütüvvetle ilişkisinde ele alınması gereken başka bir husus fütüvvet gruplarının Hz. Ali ve Ehlibeyt'e duyduğu bağlılıktır. Daha farklı bir araştırma konusunu teşkil

⁶ Fütüvvet grupları altında zikredilebilecek olan ayyârlar merkezi yönetimin zayıf olduğu dönemlerde toplumsal düzeni bozacak davranışlar sergileyen gruplara verilen bir isimdir (Özcan, 1991, 296).

⁷ Kaynaklarda Halife Nâsır'ın teşkilata dâhil olduğu tarih hususunda ihtilaf vardır. 590 (1194), 599 (1202-1203), 601 (1204-1205) gibi tarihler zikredilmektedir.

etmekle birlikte bu durum Nâsır'ın Şîî kesimlere yönelik denge politikasının bir uzantısı olarak görülebilir. Nâsır fütüvvet gruplarının bağıllığını kullanarak hem onların hem de Şîî kesimin tabiiyetini sağlamlaştırmak istemiş olmalıdır. Nitekim yayımladığı fermanı incelediğimizde temel iki unsurun baskın olduğunu görürüz. İlki fütüvvetin piri olarak Hz. Ali vurgusu, ikincisi ise fütüvvet üyelerinin birbirleriyle olan ilişkisine dair birtakım kurallardır. Ayrıca bu fermanla fütüvvetin dini temellerinin vurgulandığını, yine kendi başlarına hareket eden fütüvvet üyelerine yönelik genel geçer kaidelerin ortaya konduğunu söyleyebiliriz (Pırlanta, 2018, 365-367).⁸ Neticede Halife Nâsır, hilafetin ikbali uğruna ve hedefleri doğrultusunda fütüvvetin tek bir merkezde toplanmasını sağlamış ve bu merkezin kendi idaresi olduğunu açıkça ilan etmiştir. Tabi bu süreci incelerken Nâsır'a danışmanlık yapan Sühreverdî'nin rolünü de unutmamak gerekir.

4. Fütüvvetin Teşkilatlanma Sürecinde Şihâbeddîn Ömer es-Sühreverdî'nin Katkıları

Halife Nâsır gözetiminde fütüvvetin teşkilatlanma sürecini incelerken kendisine bu konuda danışmanlık yapan dönemin meşhur mutasavvıflarından Şihâbeddîn Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî'nin rolünden bahsetmek elzemdir. Sühreverdî 539/1145'te İran'ın Irak-ı Acem bölgesinin Cibâl eyaletindeki Zencan'a bağlı küçük bir kasaba olan Sühreverd'de dünyaya gelmiştir (Yılmaz, 2010, 40-42; Çatak, 2012, 17-18). Gençlik yıllarında Bağdat'a yerleşen Sühreverdî, hayatını burada idame ettirmiştir. Dolayısıyla Sühreverdî'nin biri doğup büyüdüğü (Sühreverd), diğeri ilim tahsil ettiği ve hayatının büyük bir kısmını geçirdiği (Bağdat) olmak üzere iki memleketi olduğu söylenebilir. Bağdat'ta başta amcası Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî olmak üzere Abdülkadir Geylânî (ö. 561/1165) gibi devrin seçkin sûfilerinin sohbetinde bulunmuş ve pek çok âlimden Tefsir, Hadis ve Şafîi fihri tahsil etmiştir. Sühreverdî eserleriyle tasavvuf anlayışının temellendirilmesinde önemli katkılar sunmuştur. Devrin Abbasî hükümdarlarıyla yakın ilişkiler kurduğu ve onlar nezdinde teveccüh gördüğü bilinen Sühreverdî 632/1234 senesinde vefat etmiştir.

Sühreverdî halk nezdinde sevilen ve saygı gören nüfuzlu bir mutasavvıftır. Onun fikirlerine devrin idarecileri, âlimleri ve halk tabakasının büyük değer atfettiği bilinmektedir. Müslüman yöneticilerle ittifak ve karşılıklı güven ilişkisi kurma hususundaki başarısı, kendisine bu itibarı kazandıran bir başka meziyettir (Kamer'ul-Huda, 2004, 37). Bütün bu özellikler, Halife Nâsır'ın siyasî ve dinî anlamda kendisinden danışmanlık ve destek almasındaki en önemli etkenler olarak görülebilir. Halife Nâsır halifeliği döneminde

⁸ Fütüvvet fermanının metni için ayrıca Fatih Güzel'in *Nâsır Li-Dinillâh'ın Halifeliği ve Şahsiyeti* isimli doktora tezine müracaat edilebilir.

Sühreverdî'nin yanı sıra Evhadü'd-dîn Hamid el-Kirmanî (ö. 635/1238) ve Ebû Cafer Muhammed el-Berzaî gibi devrin meşhur mutasavvıflarını da himayesine almış, halkın teveccüh gösterdiği bu zatların manevi otoritesinden büyük ölçüde istifade etmiştir.

Halife Nâsır fütüvvet teşkilatının başına geçtikten sonraki icraatlarından biri de Sühreverdî'den, teşkilatın temel kaide ve rükünlerini tespit eden bir risâle talep etmesidir. Sühreverdî'nin bu istek üzerine telif ettiği *Risâletü'l-fütüvve*⁹ fütüvvetin özü, kaynağı ve Hz. Ali'nin fütüvvetteki önemi ele alınması, fütüvvet teşkilatına mensup olanların uyması gereken adap ve erkân belirlenerek teşkilâta ait tören ve merasimler hakkında bilgi verilmiştir. Sühreverdî'nin gerçekleştirdiği en önemli yenilik ise tasavvuf ve fütüvveti özdeşleştirerek halifelik çatısı altında bir araya getirmesidir. Sühreverdî halifenin şeriatın merkezinde tek otorite olması gerektiğini düşünmekte (Yıldız, 1998, 31-48), sırasıyla fütüvvet-tarikatlar-halife olmak üzere aşağıdan yukarıya doğru hiyerarşik bir model benimsemektedir (Kamer'ul-Huda, 2004, 35-38). Ona göre “halifelik bir defter, tasavvuf o defterin bir cüzü, ayrıca tasavvuf bir defter, fütüvvet de onun bir cüzüdür” (Hartmann, 2006, 399-402). Bu taksimin manası fütüvvet gruplarının bütünüyle tasavvuf çatısı altında toplandığı, tasavvufun ya da tarikatların ise halifelik merkezinde çevrelenen bir yapı olarak kabul edilmesi gereğidir.

Bu çerçevede halife Allah'ın yeryüzündeki tek temsilcisi ve vekili, ayrıca İslam dünyasının dinî, siyasî ve içtimai düzenini sağlayacak en nihai otorite konumundadır. Dolayısıyla halife, şeriat düzeninin gerektirdiği bütün hukukî müesseselerin idare edicisi olmalıdır (Kamer'ul-Huda, 2004, 35-38). Bu bakımdan Sühreverdî'nin çizdiği şemanın bütün bir İslam dünyasını altında toplayan merkezi bir hüviyete sahip ve Halife Nâsır'ın zihnindeki halifelik modelinin bir yansıması olduğu görülmektedir (Mason, 1972, 126). Tasavvuf bütün katmanlarıyla halifelîğe bağlı bir kurum olarak merkezi otorite etrafında konumlandırılmıştır. Fütüvvet birlikleri ise tasavvufî yönleri ön plana çıkarılmak suretiyle bu tasnif içerisinde en alt katmanı oluşturmaktadır. Bu durum fütüvvette dini boyutun da önemsendiğini ve bunun haricindeki yapılanmaların devre dışı bırakıldığına işaret etmektedir. Böylece bir kurum olarak fütüvvet, dini mahiyette ve doğrudan halifelîğe bağlı, belli başlı düzen ve kaideleri olan, sistemli bir teşkilât olarak tayin edilmiştir.¹⁰

⁹ Fütüvvet teşkilatına ait ve bir nizamnâme mahiyetindeki ilk fütüvvetnâme Halife Nâsır'ın Şihâbeddîn Ömer es-Sühreverdî'ye (ö. 632/1234) yazdırmış olduğu *Risâletü'l-fütüvve*'dir. Bu süreçten sonra İslam dünyasında fütüvvet edebiyatı kapsamında *Fütüvvetnâme* yazma geleneğinin doğduğunu söyleyebiliriz (Taeschner, 1953-1954 13-14; Ocak, 1996, 264-265).

¹⁰ *Risâletü'l-fütüvve*'nin bir nüshasını görmek için Süleymaniye Kütüphanesinde yer alan 2049 numaralı yazmanın 154-181 arası varaklarına başvuru yapılabilir.

Fütüvvet teşkilatının yapılanma sürecinde Sühreverdî'nin elçilik vasfına da ayrıca değinmek gerekir. Sühreverdî, Nâsır adına birtakım seyahatlerde bulunarak Müslüman hükümdarlarla görüşme yapmıştır. Bu seyahatlerin amacını iki maddeyle özetleyebiliriz: İlki, batı bölgelerindeki siyâsî ittifakı güçlendirmek; ikincisi ise fütüvvet gruplarının üye tabanlarını genişleterek merkezi otorite altında toplamaktır (Kamer'ul-Huda, 2004, 56). Sühreverdî bu kapsamda 1207 yılında Eyyubi yöneticileriyle görüşmek üzere Mısır ve Suriye'ye gitmiştir. Yine Halife Nâsır tarafından Sultan İzzeddin Keykavus'a fütüvvet teşkilâtına üyeliği simgeleyen şalvar ve hırka giydirmek için gönderilmiştir. I. Alaeddin Keykubad Selçuklu Devleti'nin başına geçince, Halife Nâsır Sühreverdî'yi fütüvvet adına temsilci olarak Selçuklu sarayına göndermiştir (Kamer'ul-Huda, 2004, 57). Sühreverdî görüştüğü hükümdarlara eskiden düzensiz, anarşist eğilimli başıboş insanlar olarak bilinen fütüvvet gruplarının geçirdiği değişim ve dönüşüm hakkında bilgilendirmede bulunmuş, bizzat halifenin bu noktadaki destek ve yönlendirmesinden bahsetmiştir. Halife Nâsır'ın bu hususta Anadolu coğrafyasını önemseydiğini ve Anadolu idarecileriyle iletişimini güçlendirmeye çalıştığı göze çarpmaktadır. Nitekim Anadolu'da Ahilik yapısı Nâsır ve idareciler arasındaki bu temas sonrasında oluşmaya başlamış, sonraki süreçte bölgeye göç eden fütüvvet mensupları vesilesiyle Ahilik Anadolu'ya mahsus bir renge bürünerek toplum tabanında yaygınlaşmıştır.

Bu anlatılardan hareketle fütüvvet teşkilatının yeniden düzenlenmesinde Sühreverdî'nin de en az Halife Nâsır kadar rol üstlendiği açıkça görülmektedir. Hatta Claude Cahen gibi müsteşriklerin iddiasına göre fütüvvette reform teklif ve projesi bizzat Sühreverdî'ye aittir. Cahen, Sühreverdî'nin de bu reformları kendi lehine kullandığı ve bu sayede kendi tasavvufî yolunu fütüvvet grupları arasında tanıtmaya ve yayma fırsatı bulduğuna işaret etmektedir (Kamer'ul-Huda, 2004, 42). Haklılık payı bulunmakla beraber eldeki verilerden yola çıkarak söz konusu girişimin Halife Nâsır öncülüğünde gerçekleştiği, Sühreverdî'nin ise bu projenin teorik yüzünü oluşturduğu şeklinde bir yargıda bulunmak mümkündür. Sühreverdî bu süreçte teorisyen olarak önemli rol oynamakla birlikte Sühreverdî ve Halife Nâsır ilişkisinde karşılıklı bir faydalanmanın söz konusu olduğu da söylenmelidir. Neticede Sühreverdî, fütüvvet teşkilatına yönelik düzenlemeler vasıtasıyla fütüvvet ve tasavvufun birbirine daha çok yakınlaşabilmesini sağlamıştır. Meseleye Nâsır cihetinden baktığımızda ise tasavvufî fikir ve pratiklerin fütüvvet grupları bünyesinde benimsenmesinin onun işine yaradığını, bu sayede onlar üzerinde daha rahat kontrol ve yönlendirme yapabileceğini tahmin etmek zor değildir (Yıldız, 1998, 31-48). Neticede Nâsır zayıflayan Bağdat otoritesini Sühreverdî gibi meşhur bir mutasavvıf vasıtasıyla güçlendirme imkânı

bulmuş (Altıntaş, 2001, 214), tasavvufla hilafet müessesesi arasında doğrudan bir ilişki kurulmuş ve halifelik çok geniş bir tabanda otoritesini tesis etme fırsatı elde etmiştir.

Sonuç

Tarihî süreci incelediğimizde fütüvveti yeniden düzenleyerek kurumsallaştıran Halife Nâsır ve hazırladığı bu programının teorisyeni Sühreverdî'nin faaliyetlerini göz ardı etmek mümkün değildir.

Halife Nâsır dönemine kadar daha çok dağınık, kendi içlerinde örgütlenen küçük çaplı birlikler olarak varlığını sürdüren fütüvvet erbabı, Halife Nâsır ile birlikte merkezî bir yapıya kavuşmuştur. Bu sayede fütüvvet grupları arasındaki çekişmeler asgariye indirilmiş, aralarındaki dayanışma ve yardımlaşma kuvvetlendirilmiştir. Devletin desteği ve merkezi otorite sayesinde fütüvvet sistemli bir teşkilat olarak hızlı ve güçlü bir şekilde yayılma imkânı bulmuştur.

Buna mukabil Halife Nâsır Abbasî iktidarı lehine fütüvvet gruplarının gücünden faydalanmıştır. İslam âleminin pek çok bölgesine elçiler göndererek sultanları da fütüvvet teşkilâtına dâhil etmeye ve fütüvvet reisi bir halife olarak kendi otoritesini kabul ettirmeye çalışmıştır.

Neticede Müslümanlar arasındaki dinî (mezhepsel) ve siyasi ayrılıklar mezhepler üstü bir anlayışla giderilmeye çalışılmış, bu anlamda fütüvvet ruhu İslam âlemini birleştirici bir rol üstlenmiştir.

Kaynaklar/References

Altıntaş, Ramazan “İtikadî Açından İbnü'l-Cevzî'nin Tasavvufa Yaklaşımı”. *Tasavvuf: İlmi Akademik Araştırma Dergisi* 7 (2001). 117-144.

Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 1*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2009.

Arıkan, Adem. “Abbasî Halifesi Nâsır lidinillâh'ın Şîî Siyaseti”. *İlahiyat Akademi Dergisi* 5 (2017), 147-164.

Bayram, Mikail. “Anadolu Ahiliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi”. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 2 (2000). 51-73.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009.

Cevziyye, İbnü'l-Kayyim. *Medâricü's-sâlikîn*. Çeviren Ali Ataç vd. İstanbul: b.y., 1990.

Çatak, Adem. *Şihabeddin Sühreverdî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Anlayışı*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2012.

Gölpınarlı, Abdülbâki. *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011.

Güner, Umut. “Cahiliye Devrinden Abbasilerin Son Dönemine Kadar Fütüvvet Teşkilatı’nın Gelişimi”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 3/10 (2016), 185-201.

Gürbüz, Osman. Abbâsî Halifesi Nâsır Lidînillâh’ın Hârizmşahlar ile İktidar Mücadelesi”. *İSTEM* 18 (2011), 181-196.

Güzel, Fatih. “Halife Nâsır li-Dinillah’ın Abbâsîlerin Hakimiyetini Canlandırma Çabaları”. *KAREFAD* 1/3 (Çankırı: 2014), 59-76.

Güzel, Fatih. *Nâsır Li-Dinillâh’ın Halifeliği ve Şahsiyeti*. Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Hartmann, Angelika. “Nâsır-Lidînillâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 32, Yıl 2006, ss. 399-402.

Hücvîrî, Ali b. Osman. *Keşfü’l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*. Çeviren Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınevi, 4. Baskı, 2014.

İbn Manzûr Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü’l-Arab*. Beyrut: b.y., 2005.

Karaduman, Hicret. “Geçimliliği Önceleyen Bir Dindarlık Modeli: Melâmet ve Fütüvvet. *İslam ve Yorum* 4. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2020. 379-402.

Kayaoğlu, İsmet. “Halife en-Nâsır’ın Fütüvvete Girişi ve Bir Fütüvvet Buyrultusu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/3-4 (1981). 221-228.

Kırpık, Güray. “Sühreverdî’nin Dilinden Fütüvvet ve Ahilik”. *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Kırşehir: 2018, 395-402.

Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdülmelik. *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*. thk. Enes eş-Şerfâvî. Beyrut: Dâru’l-Minhâc, 2017.

Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risâlesi*. çev. Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014.

Küçük, Sezai. “Abdullah Ensârî el-Herevî’nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: Kitâbü’l-fütüvvet”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000). 137-166.

Mason, Herbert. *Two Statesman of Medieval Islam: Vizir Ibn Hubayra and Caliph an-Nâsir li Din*. Paris: Mouton-The Hague, 1972.

Ocak, Ahmet Yaşar. “Fütüvvet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 13, Yıl 1996, ss. 261-263.

Ocak, Ahmet Yaşar. “Fütüvvetnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 13, Yıl 1996, ss. 264-265.

Özcan, Abdülkadir. “Ayyar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 4, Yıl 1991, s. 296.

Pırlanta, İsmail. “Bir Fütüvvet Buyruktusu Işığında Halife Nâsır Dönemi Fütüvvet Anlayışı”. *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Kırşehir: 2018, 359-371.

Sülemî, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Hüseyin. *el-Fütüvve*. thk. İhsan Sâmîrî-Muhammed Kadehât. Amman: Dâru’r-Râzî, 2002.

Sülemî, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Hüseyin. *Tasavvufta Fütüvvet*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977.

Şimşek, Selami. *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.

Taeschner, Franz. “İslam Orta çağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)”, Çeviren Fikret Işıltan, *İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1-4 (1953-1954). 3-32.

Kamer’ul-Huda, Şihabeddin Ömer Sühreverdî *Hayatı, Eserleri, Tarikatı*. Çeviren Tahir Uluç. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1991.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Abbâsîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 1, Yıl 1998, ss. 31-48.

Yılmaz, Hasan Kâmil. “Sühreverdî, Şehâbeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 10, Yıl 2010, ss. 40-42.